

Basmacı İsyanı ve Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı (1925-1926)

The Basmachi Movement and Soviet-Afghan Border Dispute (1925-1926)

Mehmet Erkan KILLIOĞLU*

Öz

Türkistan bölgesi ile sınırdaş olan Afganistan, Çarlık Rusyası idaresinin ve Sovyetler Birliği'nin dış politikasında öncelikli bir konumda olmuştur. Afganistan, 19. Yüzyıl'da Çarlık Rusyası ve İngiltere arasında yaşanan nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Büyük Oyun adı verilen bu rekabetin telafisi mümkün olmayacak zararlar vermemesi taraflar Afganistan'ın tampon bölge olması konusunda uzlaşmıştır. Ancak bu rekabet sırasında yaşananlar Çarlık Rusyası'nın, coğrafi engeller olmaması sebebiyle güneydeki Türkistan ve Kazak Bozkırı'ndan gelecek saldırılara karşı olan hassasiyetini arttırmıştır. Çarlık Rusyası bu endişesini halefi olan SSCB'ye miras olarak bırakmıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Türkistan'da, Bolşevik idaresi yerel halk nezdinde kabul görmemiştir. Bölgenin bağımsızlığı önünde bir engel olarak görülen Bolşevik idaresine karşı bir isyan hareketi çıkmıştır. Basmacı İsyanı adı verilen bu hareket yüzünden Türkistan'ı kaybetmek istemeyen Sovyetler, Basmacı İsyanı'nı hızlı bir şekilde sonlandırmaya çalışmıştır. Bu isyan sırasında Afganistan'da üslenen Basmacılar da, Türkistan'daki Sovyet hedeflerine saldırmış ve bu saldırılardan sonra Afganistan topraklarına geri dönmüştür. İsyanı bastırmak isteyen Sovyetler için Basmacıların bu hareket serbestliğini sona erdirmek öncelikli amaç olmuştur. Bu yüzden de iki ülke arasındaki sınırın kontrolü önem kazanmıştır. Ancak yaz kuraklığı sebebiyle iki ülke sınırını çizen Ceyhun ve Penc Irmağı'nın sularının kuruması ve Ceyhun'un suları üzerindeki Orta Tugay Adası ile Afganistan kıyısının birleşmesi bu kontrolü zorlaştırmıştır. Ada ile ilgili bu durum yüzünden iki ülke arasında adanın hükümranlılığı ve uluslararası sınır çizgisi konusunda ciddi bir kriz ortaya çıkmıştır. Krizin çözümü için Sovyetler adanın Afganistan toprağı olduğunun kabulüne karşılık, Afgan Devleti'nin Basmacılar gösterdiği müsamahayı sonlandırması istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Basmacı İsyanı, Enver Paşa, Orta Tugay Adası, Ceyhun Irmağı.

Abstract

Afghanistan, bordering the Turkestan, has a priority in the foreign policy of the Tsarist Russia and the Soviet Union. During the 19th century, Afghanistan witnessed the struggle for influence between Tsarist Russia and England. The parties agreed that Afghanistan should be a buffer zone so that this competition, called the Great Game, does not cause irreparable damage. However, the events experienced during this rivalry increased the sensitivity of Tsarist

Makale Geliş Tarihi: 17.03.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: KILLIOĞLU, Mehmet Erkan, "Basmacı İsyanı ve Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı (1925-1926)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 65-85.

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, E-mail: mehmeterkan@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3146-2609.

Gazi

Akademik
Bakış

65

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Russia against attacks from Turkistan and Kazakh Steppe in the south due to the absence of geographical barriers. Tsarist Russia left this legacy to its successor, the USSR. After the 1917 October Revolution, the Bolshevik administration in Turkestan was not accepted by the local population. A rebellion movement broke out against the Bolshevik administration, which was seen as an obstacle to the independence of the region. The Soviets, who did not want to lose Turkistan tried to end the Basmacı Rebellion quickly. During this revolt, the Basmachi's attacked the Soviet targets in Turkestan and returned to Afghanistan after these attacks. For the Soviets ending this freedom movement was the primary goal. Therefore, the control of the border between the two countries has gained importance. However, due to the summer drought, the drying up of the Ceyhun and Penc Rivers and the merger of the Urtha Tugai Island on the Afghan coast made this control difficult. A serious crisis has emerged between the two countries. For the solution of the crisis, the Soviet's asked Afghan State to end her support to Basmachis.

Keywords: Afghanistan, Basmachi Revolt, Enver Pasha, Urtha Tugai Island, Amu Darya River.

Giriş

Türkistan bölgesi ile sınırdaş olan Afganistan, Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği'nin dış politika stratejilerinde öncelikli bir konumda olmuştur. Afganistan, 19. Yüzyıl'da Çarlık Rusyası ve İngiltere arasında rekabet ve nüfuz mücadelesinin yaşandığı, iki devletin fiilen karşı karşıya geldiği bölgelerden biridir. Büyük Oyun adı verilen bu rekabetin taraflara telafisi mümkün olmayacak derecede zarar vermemesi için rekabetin tarafı olan devletler orta yolunu bulma yoluna gitmiştir. İstikrarı tesis için bulunan çözüm ise Afganistan'ın iki devlet arasında tampon bölge olması, bu sayede de İngiliz ve Rus güçlerinin doğrudan temas etmelerinin önlenmesidir. Bu nüfuz mücadelesi, Rusya'nın doğal coğrafi engeller olmadığı için Türkistan ve Kazak Bozkırı istikametinden gelen saldırılara karşı savunmasız olan güney yaklaşımı ile ilgili korkularını arttırmıştır. Rus Devleti bu güvenlik endişesini yerini alan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) devretmiştir.

20. Yüzyılın ilk yarısında, Türkistan genelinde Bolşevik idaresine tepki olarak ortaya çıkmış olan Basmacılık/İstiklacilik Hareketi bu korku ve endişenin daha da kronikleşmesi ve derinleşmesinin sebeplerinden biridir. Sovyetler doğal kaynaklarından faydalanmak istediği Türkistan'ın elinden çıkmaması için Basmacı İsyanı'nı en kısa sürede sonlandırmaya çalışmış, tüm dikkatini bu konu üzerine yoğunlaştırmıştır.¹ Basmacılar, Türkistan'daki Sovyet hâkimiyetini sarsmak için bölgedeki önemli tesislere saldırmış ve bu saldırılardan sonra Ceyhun (*Amu Derya*) Nehri'ni geçerek güvende olacakları Afganistan'a geri dönmüşlerdir. Yol açtıkları ekonomik zarar ve siyasi istikrarsızlık yüzünden Basmacıların bu vur-kaç tarzı saldırılarını sonlandırmak Sovyetler için öncelikli amaç olmuştur. Bu noktada Sovyet-Afgan sınırının kontrolü önem kazanmıştır. Ancak tam olarak belirlenmemiş olan

1 "Gurbangeldi Gutliyeve, "Türkistan'daki Basmacılık Hareketi (1918-1924) Üzerine Değerlendirmeler", *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017, s. 88.

uluslararası sınır çizgisi zaman zaman iki ülke arasında ihtilafa sebep olmuştur. Bu durumu Sovyet idaresi fiili hareketlerle çözmeye karar vermiş ve sınırda yer alan Orta Tugay adasını Basmacı hareketini engellemek için işgal etmiştir. Bu hareketi de iki ülke arasında ihtilafa yol açmış ve Afgan tarafının izlediği politika sayesinde uluslararası bir sorun haline almıştır.

Yaz kuraklığı sebebiyle Ceyhun'un suları çekildiği zaman Orta Tugay Adası ile Afganistan kıyası birleşmekte ve sınır geçişi kolaylaşmaktadır. Ada ile ilgili bu durum yüzünden ortaya çıkan sınır çizgisi ve güvenliği konusunu Afganistan başarılı bir şekilde uluslararası kamuoyuna taşımıştır. Sorun uluslararası bir hal aldığından dolayı, Afganistan'a karşı girişilecek bir askeri harekâtın uluslararası ortamda aleyhine olacağını gören Sovyetler Birliği yönetimi, ki o dönemde idarede Stalin vardır, bu yüzden adanın hükümlerliği konusu diplomasi ve fiili hareketler yoluyla çözümlenmenin daha uygun olacağına kani olmuştur. Stalin adanın Afganistan toprağı olduğunun kabulüne karşılık olarak, Afganistan'dan Basmacılara verdiği desteği kesmesini talep etmiştir. Sovyetlerin bu talebi durumun daha da ciddileşmesini istemeyen Afgan yönetimi tarafından kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği Afganistan'a karşı geri adım atmış gibi gözükse de Basmacılara olan desteğin kesilmesi sebebiyle, stratejik açıdan kazançlı çıkan taraf olmuştur. Bu durum sonucu olarak Afganistan'daki lojistik desteği kesilen ve hareket serbestisi azalan Basmacı Hareketi zayıflamış ve 1934-1935 yıllarında tamamen bastırılmıştır.²

Bu çalışmada Basmacı İsyanı'nın 1925-1926 yılları arasında Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında Orta Tugay Adası'nın mülkiyeti ve hükümlerliği konusu ile ortaya çıkan ama daha sonra uluslararası yansımaları da olan sınır anlaşmazlığı sorunu incelenmiştir. Çalışmadan beklenen katkı, ilk kez 20. Yüzyılın başında ortaya çıkan ama 1925-1926 yılları arasında zirve yapan, Orta Tugay Adası merkezli sınır anlaşmazlığının Basmacı İsyanı ve Sovyetlerin Basmacı İsyanı'nı bastırma çabaları ile olan ilişkisine, bu noktada oynadığı role dikkat çekmektir. Ek olarak Sovyetlerin Basmacı İsyanı'nı sonlandırmak için ne gibi girişimlerde bulunduğu açıklığa kavuşturması amaçlanmaktadır. Bu sayede Sovyetler ve onu bakiyesi olan Rusya Federasyonu'nun benzer durumlarda nasıl tavır ve tutum takılabileceği konusunda bir fikir sahibi olmaktır.

Çalışma ortaya çıkarken bu konudaki Rusça kaynaklar ve bunların İngilizceye olan tercümelere, dönemin arşiv belgeleri taranmıştır. Bunlar desteklemek için ikincil kaynak olarak İngilizce ve Türkçe literatüre de başvurulmuştur. Literatür taraması sonucu ortaya çıkan bu çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birincisi çalışmanın amacı ve yöntemi gibi konular hakkında

2 Zuhra Altımışova, isyanın sona ermesi tarihi olarak 1934, Abdülkadir Donuk ise 1935 tarihini vermektedir. Bkz. Zuhra Altımışova, "Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934)", *Bilgi*, Sayı: 82, 2017, s. 93 ve Abdülkadir Donuk, "Basmacı Hareketi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVA)*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 107.

bilgilendirmenin yapıldığı Giriş kısmıdır. Onu takip eden birinci kısımda Basmacı İsyanı'nın ortaya çıkışı ve izlediği seyir açıklanmakta, takip eden üçüncü kısımda ise isyanın seyri içinde önemli bir dönüm noktası olarak görülen Orta Tugay Adası üzerinden başlayan ve iki ülke arasında krize sebep olan sınır anlaşmazlığı konusu incelenmektedir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

Basmacı Hareketi/İsyanı

Sovyetlerin Birliği'nin Türkistan'ı işgal ve ilhak etmesinden sonra bölgede meydana gelen en önemli askeri ve siyasi gelişme Basmacı Hareketi/İsyanı'dır. Bu tabiri ilk olarak hareketi basit bir haydutluk derecesine indirmek ve itibarsızlaştırmak isteyen Sovyetler kullanmış³, bu tabir daha sonra özellikle Batılı uzmanlar arasında popüler olmuştur. Türkistan ahalisi de zamanla bu ismi benimsemiştir ancak kelime anlam kaymasına uğramış, haydut değil de Sovyet yönetimine karşı çıkan ve silahlı muhalefet yapan Türkistanlı özgürlük savaşçıları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Tabir ile ilgili yaşanan olumlu anlam kaymasında Cedit hareketinin önemli isimlerinden birisi olan Mustafa Çokay'ın büyük emeği vardır.⁴ Sovyet sonrası döneminde ise bölgede genel olarak Basmacılık tabiri terk edilmiş ve İstiklalcilik Hareketi tabirinin kullanımı tercih edilmiştir.⁵ Bu durumu Basmacılık hareketi konusunda çalışmış önemli isimlerden birisi olan Baymirza Hayit de teyit etmiştir. Hayit'in da vurguladığı üzere Sovyetler'e karşı silahla mücadelede bulunan Türkistanlılar kendilerini, olumlu anlam kaymasından sonra dahi, Basmacı adıyla tanımlamamıştır. Kullandıkları isimler 'İslam askerleri', 'Vatan Müdafaacıları', 'Türkistan Bağımsızlığının Askerleri' gibi isimlerdir. Ancak Sovyetler'in bu konudaki menfi propagandası yüzünden Türkistan'da 1918 yılında başlayan bağımsızlık hareketi Batılı kaynaklarda Basmacılık hareketi olarak bilinmiştir.⁶

Basmacı hareketin ortaya çıkış sebebi, Türkistan'daki Bolşevik varlığı ve yönetiminden duyulan hoşnutsuzluktur.⁷ Türkistan'da Çarlık yönetimi-

Görüş

- 3 Canay (takma isim), "Basmacılık Toğrusıda", *Yaş Türkistan*, Sayı: 2/3-4, Şubat-Mart 1930, s. 5; Ali Bademci, *Korbaşılar:1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975, s. 225. Benzer görüş için bkz. Okan Yeşilot- Burcu Özdemir, "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi", *Belleten*, Cilt: 85, Sayı: 302, 2021, s. 280.
- 4 Mustafa Çokay, "Türkistan'da Basmacı Hareketi", (çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türkistan*, Cilt: 1, Sayı: 4, 1988, s. 13. "Mustafa Çokay, Basmacı Hareketi'nin de önderlerinden birisi olmuştur." Hakan Arabacı, "Hariçteki Türkistan Dergilerine Göre Basmacılık ve Ermeni Meselesi", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2021 (Yayımlanmamış Yükseklikans Tezi), s. 17.
- 5 Bademci, a.g.e., s. 224. Ayrıca bkz. Kahraman Recepov, *Buharaga Kızıl Armiye Baskını ve Unge Karşı Kureş: Tarih Hakikati 1920-1924*, Taşkent Manevratı Yayınları, Taşkent 2002, s. 14; Musallam Coraev-Rüste Nurillin, *Ozbekistanın Yengı Tarihi II, Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılığ Devrde*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000, s. 194.
- 6 Baymirza Hayit, "Türkistan'da Basmacılık Hareketi (Milli Mücadele 1918-1934)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 17, Temmuz 1986, s. 25.
- 7 İsimsiz, "Basmaçılıq", *Yaş Türkistan*, Sayı: 39, 1933, s. 5.

nin uygulamalarının yol açmış olduğu huzursuzluğun isyana dönüşmesinde bölgeye Rus göçmenlerin getirilip, iskân edilmesi, Müslüman halktan alınan yüksek vergiler etkili olmuştur. Bu sayılanlara ek olarak Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Türkistanlıların mal ve hayvanlarına el konulması, cephede uğranan asker kaybını telafi etmek adına Türkistan'da asker toplama girişimi etkili olan diğer sebepler olmuştur. Özellikle yerli halktan asker toplama girişimi Türkistan genelinde büyük bir ayaklanmanın patlak vermesine sebep olmuştur. Takip eden süreçte ise Hokand Muhtar Cumhuriyeti'nin Sovyetler tarafından yıkılması, öncelikle Fergana Vadisi'nde olmak üzere, bir isyanın başlamasına neden olmuştur. İşte başlayan bu isyana "Basmacı Hareketi/İsyanı" denilmektedir. Basmacı hareketi temelde bir bağımsızlık-isyen hareketidir. Hareketin hedefi de Türkistan'dan Bolşevikleri kovmak ve bağımsız bir devlet kurmaktır. Bu noktaya, konu ile ilgili yapılan pek araştırmada da değinilmiş, Türkistanlıların bağımsızlık istek ve iradesinin Basmacı hareketinin arkasındaki itici güç olduğu ifade edilmiştir.⁸ Yukarıda da ifade edildiği üzere hareketin amacı bağımsızlıktır ancak isyanın iştirakçileri asıl mücadele etmeleri gereken Bolşeviklere karşı birleşip, beraber hareket etmek yerine biraz güçlendiklerinde birbirleriyle rekabet etmeyi tercih etmişlerdir.⁹ Bu da zamanla hareketin etkisi ve gücünün azalmasına sebep olmuştur.¹⁰

Çarlık yönetiminin uygulamaları sebebiyle Türkistan'da farklı tarihlere farklı ayaklanmalar yaşanmıştır. Fakat bunlar genellikle Basmacılık kadar geniş kapsamlı olmamış, Türkistan genelinde etkili olmamıştır. Basmacı İsyanı'nı diğerlerinden ayrışmasına sebep olan olay 1917 Ekim Devrimi ile aynı zamana denk gelmesidir. Bu durumu Rusya Müslümanları Ceditçilik Hareketi'nin önemli isimlerinden İsmail Gaspıralı'nın dikkat çektiği ve nesilleri eğitim yoluyla hazırlamaya çalıştığı kritik eşik, Rus İdaresinden kurtulmak için beklenen fırsat olarak yorumlamışlardır. Bu yüzden Çarlık Rusyası'nın yıkılması Türkistanlıları umutlandırmıştır.¹¹

Çarlık idaresinin 1917 yılında yıkılmasından sonra Türkistan'daki Çarlık yönetimi de değişmiş ve yerini Sovyet idaresi bırakmıştır. Bu yönetim değişikliğini takiben Sovyet yönetimi Türkistan topraklarında faaliyet göstermesi için yeni idari organlar ihdas etmiştir. Bu kapsamda önce 1918-1920

- 8 Baymirza Hayit, *Basmacılar-Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 261, Tarih ve Kültür Serisi: 6, Ankara 1997, s. 4.
- 9 Hareket, kendisini idare edebilecek güçlü bir siyasi merkeze sahip değildir ve Türkistanlıların en zayıf noktası, güçlerini asıl amaca ulaşmak adına birleştiremeyişleridir. Mustafa Çokayoğlu, "Türkistan ve Buhara mı, Yoksa Toğrudan Toğru Türkistan?", *Yaş Türkistan*, Sayı: 28, 1932, s. 1.
- 10 Mirza Azmi, "Türkistan Basmacılık Devrinden Bir Hatıra", Tülay Duran-Abdül Ahat Andıcan, ed., *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 455-456.
- 11 Emin Yarimoğlu, "Türkistan Milli İstiklal Hareketinde Şir Muhammed Bek", Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2018, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 55.

yılları arasında faaliyet göstermiş olan “*Türksovnarkom*” (*Halk Komiserleri Meclisi*) kurulmuştur. Türksovnarkom’u 1921-1928 yılları arasında faal olan “*Türk Komissia*” (*Türk Komiserliği*) takip etmiştir. Bu iki idarenin de kuruluş amacı aynıdır. Fakat idari ve siyasi uygulamalarda farklı yöntemler benimsemişlerdir. Örnekle açıklamak gerekirse; Türkistan’ın yerli halkını kendi yönetimine tehdit olarak gören Türksovnarkom döneminde, idari kadro yoğunluklu olarak cebri tedbirleri uygulamayı tercih etmişlerdir. Bu da bölgede Basmacılar ve Basmacı İsyanı’na olan desteği arttırmıştır. Ancak Türksovnarkom’un bölgede Bolşevik idaresini güçlendirmede başarısız olmasından sonra merkezden idari kadroya yeni atamalar yapılmıştır. Bu atamalarla yönetim kadrosu değişen Bolşevik idaresi, Türk Komiserliği döneminde Türkistan’ın elden gitmemesi için daha ilımlı bir görüntü çizmiştir. Bu kapsamda yerli halk ile olan işbirliği arttırılmış, Basmacı İsyanı’nda yer alan gruplar arasındaki anlaşmazlık ve ihtilaflar kışkırtılarak hareketin zayıflaması sağlanmıştır.¹²

1917 Ekim Devrimi sonrasında ortaya çıkan iç savaşın ortaya çıkardığı istikrarsız ve güvensiz ortamın etkisi ile Bolşevik yönetimi tarafından Türkistanlılara siyasi haklar verileceğine yönelik vaatlerin tutulmaması, merkez ile ilişkisi kesildiği için korkan Taşkent’teki Sovyet yönetiminin adil olmayan uygulamaları, Çarlık ve Sovyet yönetimlerinin uyguladığı politikalar sonucunda Türkistan’da ortaya çıkan ekonomik yıkım, Türkistan ahalisinin Basmacılar desteğini arttırmıştır. Bu durumun sonucu olarak Basmacı İsyanı Türkistan’da hızla yayılmıştır.

Genel kabul gören görüşe göre Basmacı İsyanı’nın başladığı tarih, Rusların Hokand Cumhuriyeti’ni¹³ (HC) ortadan kaldırmak için askeri harekât başlattıkları 18 Şubat 1918 tarihi kabul edilmektedir.¹⁴ Hokant’a saldıran Kızılordu birliklerinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun savaş esirleri ile Ermeni Taşnak çeteleri de bulunmuş, Kızılordu içindeki Ermenilerin şehirde giriştikleri katliam sırasında Hokant’ta 10.000’den fazla Türkistanlı öldürülmüştür.¹⁵ Bu olay isyanın ortaya çıkması ve gelişmesinde bir dönüm noktasıdır. Zira Ermeni birlikleri sadece Hokant’ta değil çevresindeki köyler

- 12 Marie Broxup, *Basmacılar*, (çev. Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, No 4, Ankara 1984, s. 11.
- 13 Hokand Muhtar Cumhuriyeti için bkz. İbrahim Yarkin, “Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında”, *Türk Kültürü*, Sayı: 23, Eylül 1964, s. 37-42; Abdül Ahat Andican, *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, 1. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s. 43; Baymırza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 245.
- 14 Mustafa Çokayoğlu, “Hokand Muhtariyeti Hakkında”, Tülay Duran, ed., *Türkistan’ın Bağımsızlığına Hizmet Eden “Yeni Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler(1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2005, s. 133. Ayrıca bkz. İktil Kurban, “Basmacılar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1997, s. 128; Altımışova, a.g.m., s. 92.
- 15 Arabacı, a.g.t., s. 17; Saidekber Azamhocayev, *Türkistan Muhtariyeti (Milli, Demokratik Devletçilik Kuruluşu Tecrübesi)*, Taşkent Neşriyat, Taşkent 2000, s. 151.

de katliam yapmıştır. Öyle ki, bu saldırılar sırasında Hokand havalisindeki Baçkır köyü Ermeniler tarafından yok edilmiştir. (28 Şubat 1918).¹⁶ Aynı Taşnak çeteleri Basmacılara karşı da savaşmıştır. Tüm bu yaşananlar bölgede Sovyet karşıtlığının hızla artmasına neden olmuştur.¹⁷ Hokand Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra şehri terk eden Korbaşlar hem yerli halkın korunmasını üstlenmiş hem de hareketin bölge geneline yayılmasını sağlamıştır.¹⁸ Yerel halkta bu insanları kurtarıcı olarak görmüştür.¹⁹

Türkistan'da başlayan Basmacı isyanının toplumsal tabanını köylüler oluşturmuştur. Köylülere esnaf ve tüccarlar, din adamları ve reform yanlısı grup olan Ceditçilerden de katılım olmuştur. 1918 yılı yaz aylarına kadar olan dönemde Basmacı hareketinin liderliğini Ergeş Korbaşı yapmıştır. İsyanın bir lideri vardır fakat bir merkezi teşkilatlanması olmamıştır.²⁰ Ergeş Korbaşı'nın ölümünden sonra yerine Şir Muhammed Bek Hacı Koşakoğlu geçmiştir. Muhammed Bek isyancıları düzenli bir askeri güç hale getirmeye çalışmıştır. Muhammed Bek düzenli bir askeri güç kurabilmek için Türkistan'ı sekiz bölgeye ayırmış ve her bölgenin başına bir komutan atamıştır. Bu teşkilatlanmanın yardımıyla Basmacı Hareketine bağlı güçler 1919 yılı Kasım ayında Fergana Vadisi'nin tamamına yakınında kontrolü ellerine geçirmiştir. Türkistan'daki durumun kötüye gittiğini gören Sovyet yönetimi önlem almaya çalışmış ve bu kapsamda durumu kontrol altına alabilmek için önce 5 kişilik bir Fergana İhtilal Komitesi, sonra da 3 kişilik bir Fergana Cephesi Komitesi kurarak ayaklanmayı bastırmak için çalışmaya başlamıştır. Fakat gerek bu komiteler ve Kızıldordu ayaklanmayı bastırmakta başarılı olamamıştır. Ayaklanmanın bastırılmamasındaki en önemli sebep Rusların bu ayaklanmaları eskiden olduğu gibi küçük çapta askeri birliklerle rahatlıkla bastırabileceklerini düşünmeleridir. Eldeki güçler yetersiz kalınca Sovyet idaresi Buhara ve Harezme ek birlikler göndermiştir ancak onlar da isyanın bastırılmasında başarılı olamamışlar, üstüne üstlük kendilerine duyulan nefretten dolayı halkın ayaklanmaya daha fazla iştirak etmesine sebep olmuşlardır.

Sovyet cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Basmacı liderliği tarafından hareket içindeki siyasi otorite eksikliğinin giderilmesi için 24 Eylül 1919'da bir hükümet kurulmuş, hükümet başkanı olarak da Mehmed Emin Bek seçilmiştir. Ancak Fergana Hükümeti'nin teşekkülüne rağmen Basmacı liderleri arasındaki rekabet ve mücadele sona ermemiştir. Her lider kendi kontrolündeki bölgenin hükümdarı gibi hareket etmeye devam etmiştir. Ek olarak rekabetin kapsamına aşiret/kabile bağları da dâhil olmuştur. Bu

16 Coraev-Nurillin a.g.e., s. 85.

17 Yarimoğlu, a.g.t., s. 57.

18 Arabacı, a.g.t., s. 18.

19 Joseph Castagne, *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, (çev. M.Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 93.

20 Joseph Castagne, *Orta Asya Bozkırlarında Bir Osmanlı Generali Enver Paşa*, (çev. M. Reşat Uzmen), Orkun Yayınları, İstanbul 1991, s. 175.

gazi

Akademik
Bakış

71

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

kıran kırana rekabet yüzünden rakiplerine üstünlük kurabilmek için bazı Basmacı liderleri Bolşeviklerle işbirliği yapma yoluna dahi gitmiştir.²¹ Basmacı liderlerinin büyük bir kısmının Çarlık döneminde sürgüne gönderilmiş kişiler olması bu işbirliğini anlamayı zorlaştırmaktadır.²² Tam bu esnada Enver Paşa'nın Türkistan'a gelmesi Basmacı İsyanı'nın seyrini değiştirmiş, Sovyetlerin endişelerini daha da arttırmıştır.²³ Sovyet idaresini korkutan Enver Paşa'nın askeri yönünden ziyade Türkistan'da ortaya çıkaracağı siyasi etkidir.²⁴

Enver Paşa, 1920 yılı Eylül ayında Doğu Milletleri Kongresi'ne katılmak için Bakü'ye gelmiştir. Kongre'den sonra Moskova'ya dönmeyen Paşa, Bakü'den Türkistan'a geçmiştir. Enver Paşa'nın amacı Türkistan'da Basmacı hareketinin taraftarları ile irtibata geçmektir. Enver Paşa beraberindeki Cemal Paşa ile birlikte Türkistan'da bölgenin önde gelen isimleri ile görüşmüş ve Sovyetlere karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştur.²⁵ Fakat Enver-Cemal Paşa ikilisinin bu teklifi Basmacı liderlerince kabul görmemiştir. Zira hareketin liderlerinin başlarına yabancı birine lider olarak istememeleridir.²⁶ Bir diğer önemli sebep de Enver Paşa ile birlikte Türkistan'a gelen Cemal Paşa'nın bölge halkının değer verdiği kişilere yönelttiği eleştirilerdir. Bu eleştiriler bölgede duyulmuş ve memnuniyetsizliğe sebep olmuştur.²⁷

Basmacı liderlerinin büyük kısmından beklediği desteği bulamayan Enver Paşa kendi başına faaliyete geçmiştir. Bu kapsamda Enver Paşa'nın hafif silahlarla donatılmış birliklerinin günümüz Tacikistanı'nın başkenti olan Duşanbe'nin ele geçirmesi önemli ve ses getiren bir başarı olmuştur. Ancak Kızılordu birlikleri ile 15 Haziran 1922'de ikinci kez karşılaşan Enver Paşa'nın güçleri bu muharebeye kaybetmiştir. Başarısızlıkların ana sebebi Kızılordu birliklerinin ağır silahlarla teçhiz edilmiş olmasıdır. Bu yenilgiden dolayı çok zor duruma düşen Enver Paşa, Basmacı liderlerinden bir kez daha yardım talebinde bulunmuştur. Ancak yardım talebine olumlu bir cevap alamayan Enver Paşa yalnız kalmıştır. Buna ek olarak Enver Paşa'ya yardıma gelen bir grup Afganlıya da Basmacı liderleri mani olmuştur. İsteddiği desteği bulamayan Enver Paşa, birliklerini dinlendirmek ve güç toplamak için Duşanbe yakınlarındaki Belcuvan köyüne çekilmiştir.²⁸

- 21 Mustafa Çokayoğlu, "Qozgahştan "Qurtuluşğa", *Yaş Türkistan*, Sayı: 9-10, 1930, s. 3-4.
- 22 Yarımoğlu, a.g.t., s. 56.
- 23 Süleyman Merdanoğlu-Nasriddin Muhammediev, *Özbekistan Kılavuzu*, Özbekistan Altın Miras Vakfı, Ankara 1997, s. 40.
- 24 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 73.
- 25 H. B. Paksoy, "Basmachi" *Modern Encyclopedia of Religions in Russia and Soviet Union*, Cilt: 4, Academic International Press, Florida 1991, s. 13.
- 26 Ahmet Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 435.
- 27 Merdanoğlu-Muhammadiev, a.g.e., s. 41.
- 28 Hayit, *Basmacılar*, s. 221.

Enver Paşa'nın güçleri 4 Ağustos 1922'de Belcuvan'da Kızılordu birliklerinin baskınına uğramıştır. Agabekov isimli bir Ermeni ile Abdürrahman isimli bir Tacik'in rehberlik ettiği Kızılordu birlikleri Kurban Bayramı'nın ikinci günü Enver Paşa'nın güçlerini kuşatmıştır. Kızılordu birliklerinin sayıca fazla olmasına rağmen Enver Paşa'nın güçleri geri çekilmemiştir. Çarpışma esnasında da makineli tüfek ateşiyle vurulan Enver Paşa şehit olmuştur.²⁹ Paşa'nın şehadeti Türkistan'da büyük üzüntüye sebep olmuştur. 20.000 kişinin katıldığı bir törenle Belcuvan'da defnedilmiştir.³⁰ Enver Paşa'nın ölümü Usul-u Cedit hareketinin taraftarlarını da üzmüştür.³¹

Enver Paşa'nın şehadetine rağmen Basmacıların faaliyetlerinden dolayı endişeye kapılan Sovyetler, Türkistan'daki askeri birliklerini takviye etmiştir. Öyle ki, 1923'te Kızılordu Başkomutanı Kamanev 1923 yılında Basmacı İsyanı'nın bastırılmasında kullanılması için gereken planları Türkistan'a gelip, son durumu yerinde tetkik ettikten sonra bizzat hazırlamıştır. Hazırlanan planlar kapsamında uçaklar ve tank birlikleri ile desteklenen Kızılordu birlikleri, 1924 kışına kadar Türkistan'da Basmacı İsyanı'na katılan bölgelerin neredeyse tamamını ele geçirmeyi başarmıştır. Kızılordu birliklerine göre oldukça demode silahlar kullanan Basmacıların büyük bir kısmı bu harekât sırasında öldürülmüştür. Kurtulanların bir kısmı teslim olmuş ve Kızılordu saflarına geçmiş, teslim olmayı kabul etmeyen çok az kesim ise Özbek Lakay aşiretinin lideri Muhammed İbrahim Bek ve Fuzeyl Maksım gibi Basmacı liderleri komutasında Afganistan'a sığınmıştır. İbrahim Bek, Afganistan Sovyetlerle yaptığı 1926 tarihli, sınır anlaşmazlığını da çözen anlaşma gereğince kendisini sınırdışı etmek zorunda kalınca 30 Mart 1931'de Türkistan'a dönmüş ve isyanını yeniden başlatmaya çalışmıştır. Ancak başarılı olamamıştır. 3 Nisan 1931 arasında Kızılordu birlikleri ile aralarında cereyan eden son çarpışmayı kaybetmiş ve esir düşmüştür. Esir düştükten sonra Sovyet karşıtı faaliyetleri yüzünden yargılanan İbrahim Bek suçlu bulunmuş ve 23 Haziran 1931'de maiyeti ile birlikte idam edilmiştir.³² İsyân, mevzi hareketlerle devam etse de 1934-1935 Sovyetler tarafından tamamen sonlandırılmıştır.

1925-1926 Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı

20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında iki ülkenin sınırını oluşturan Ceyhun ve Penc Irmağı ile Penc Irmağı üzerinde yer alan Orta Tugay Adası'nın mülkiyeti konusunda yaşanan anlaşmazlık, o dönemde Basmacı İsyanı ile beraber, uluslararası siyaset gündemi de meşgul eden önemli bir olay halini almıştır. Adanın mülkiyeti konusundaki görüş

29 İsimsiz, "Enver Paşa'nın Şehadeti", *Yaş Türkistan*, Sayı: 16, 1931, s. 34-35.

30 Oğuz Şaban Duman, *Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 141.

31 Hayit, *Basmacılar*, s. 222.

32 Merdanoğlu-Muhammadiev, a.g.e. , s. 42.

ayrılığının kaynağı 1895 yılında, Afganistan'ın Ceyhun Irmağı üzerinde yer alan Aral Peygamber Adası'nın³³ kendisine ait olduğunu iddia etmesidir. Afganistan, Aral Peygamber Adası üzerindeki hak iddiasına, 1900 yılında Penc Irmağı üzerindeki Orta Tugay Adası üzerindeki hak iddiasını da eklemiştir. Afganistan bu hak iddialarına dayanak olarak mevcut hali ile sınır güvenliğinin sağlanmasının imkânsız olmasını göstermiştir.

Sovyetler, Çarlık idaresi dönemine dayanan bu talepleri reddetmiş ve Çarlık idaresi Türkistan Genel Valiliği döneminde yapılan anlaşmaya göre Rus-Afgan sınır çizgisinde yer alan nehirlerin ve üzerindeki adaların mülkiyetinin kendilerine ait olduğunu ifade etmiştir.³⁴ Sovyet yönetimi Afganistan'ın toprak taleplerini tartışmaya açmayı kabul etmemiştir. Bu noktada Sovyet yönetimi, selefi Çarlık yönetiminin yaptığı gibi, Afganistan'la olan kara sınırının belirlenmesinde uluslararası hukuk normlarına uymayı kabul etmemiştir. Çarlık Rusyası ile Afganistan kara sınırının belirlenmesi amacıyla 1873 yılında Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin katılımı ile sınır komisyonu kurulmuştur. Oluşturulan bu komisyon o dönemde sınır hattı ile ilgili bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan protokole göre Ceyhun ve Penc nehir yataklarının Rus kontrolüne bırakılması kabul edilmiştir. Protokollerde nehirlerin tamamı Rus hâkimiyetine bırakıldığından nehir üzerinde bulunan adalarla ilgili aykırı bir hüküm protokollerde yer almamıştır. Nehirler üzerinde Rus hâkimiyeti tanınmıştır ancak nehirlerin yaz kuraklığı sonrasında suyunun çekildiği ve üzerinde yer alan adaların Afganistan kıyası ile birleştiği durum göz ardı edilmiştir. Yaz kuraklığı ile nehirlerin debisinin düşmesi sonrasında ortaya çıkan durum sınır çizgisi ve sınır güvenliği konusunda karmaşaya sebep olmuştur. Bunun üzerine Afgan tarafı nehirler üzerindeki adaların, yaz kuraklığı sırasında Afgan toprakları ile birleştiğini ifade etmiş ve bu duruma sınır anlaşmasında değinilmese de adaların Afganistan toprağı olduğunu iddia etmiştir. 1913 yılında Orta Tugay Adası, nehrin yaz kuraklığı sebebiyle suyunun çekilmesi sonucunda bir kez daha Afganistan kıyası ile birleşmiştir. Bu fiili durumdan faydalanmak ve sorunu emrivaki ile çözmek isteyen Afganistan adaya asker göndermiştir. Ancak adada hâlihazırda Rus güçleri bulunması ve geri çekilmeyi kabul etmemeleri sonucunda iki tarafın silahlı güçleri arasında çatışma çıkmıştır.³⁵ Çıkan çatışmada Afgan güçleri yenilmiş ve geri çekilmiştir. Ada'da Rus askeri mevcudiyeti 1920 yılına kadar devam etmiştir.³⁶

- 33 Aral Peygamber Adası, bugünkü Özbekistan'ın Tirmiz şehrinin tam karşısında yer almaktadır.
- 34 Sergei Borisovich Panin, "The Soviet-Afghan Conflict of 1925-26 Over the Island of Urtu-Tugai", (çev. Harold S. Orenstein), *The Journal of Slavic Military Studies*, Cilt: 12, Sayı: 3, Eylül 1999, s. 122.
- 35 Sergei Borisovich Panin, *Rossii i Afganistan, 1905-1918 (Russia and Afghanistan, 1905-1918)*, Irkutsk 1995, s. 53.
- 36 Mehmet Erkan Killioğlu, "Orta Tugay Adası Üzerinde Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı ve Basmacı İsyanı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, 2022, s. 271.

Rus iç savaşı 1920 yılında Bolşeviklerin zaferi ile sonuçlanmıştır.³⁷ Bunun sonucunda adada bulunan Rus güçleri geri çekilmiştir. Çarlık ordusundan boşalan adaya Afganistan tekrar asker göndermiş ve kontrolü ele geçirmiştir. Adanın işgali şu şekilde cereyan etmiştir: Bolşeviklerin baskısı yüzünden Buhara'yı terk etmek zorunda kalan Emir Muhammed Âlim Han Afganistan'dan sığınma talep etmiştir. Bu talebi Afgan Kralı tarafından kabul edilmiş, sınıra Emir ve beraberindekilere refakat etmesi için askeri birlik gönderilmiştir. Gönderilen Afgan askeri birliği Emir'e ve maiyetine koruma sağlamak için Ruslar tarafından boşaltılan ve kara ile birleşmiş olan adaya geçmiş ve Emiri karşılamıştır. Ancak adada artçı olarak bırakılan Afgan askerleri Afgan kıyısına çekilmemiş ve adada kalmaya devam etmiştir.³⁸ Afgan tarafı o dönemde Türkistan'ı kontrol etmek için uğraşan Sovyetlerin bu emrivakiyi kabullenmek zorunda kalacağını düşünmüştür.³⁹

O dönemde oldukça nazik bir durumun içinde olan Sovyetlerin önceliği, Türkistan'da kontrol sağlamaktır. Öncelik bu duruma en önemli tehdit olan Basmacı İsyanı'nın bastırılması olduğu için Afganistan'la olan sınır sorununun çözümünü ötelenmiştir. Bu durum sonucunda ada 1925 yılına kadar Afganistan'ın kontrolünde kalmıştır. Ancak adanın araziye hâkim konumundan kaynaklanan stratejik önemi yüzünden Sovyet sınır güçlerinin sürekli teyakkuzda olmak zorunda kalmıştır zira ada Basmacıların üssü haline gelmiştir. Basmacılar bu noktadan saldırı yapmak için Sovyet tarafına geçmektedir. Türkistan'daki Sovyet hedeflerine saldırı yaptıktan sonra da aynı noktadan Afganistan topraklarına geri dönmekte ve Kızılordu'nun takibinden kurtulmaktadır. Türkistan'da Bolşevikler kontrolü ele alınca onların hâkimiyeti altında yaşamak istemeyen nüfusun bir kısmı Afganistan'a göç etmiştir. Bu göçle gelen Türk nüfus, Basmacıların ihtiyaç duyduğu insan kaynağı ve lojistik desteği sağlamıştır.⁴⁰

Ortaya çıkan bu gelişmeler yüzünden Türkistan'daki hâkimiyetinin sıkıntıya gireceğinden endişe eden Sovyetler adanın iadesi için gerekli girişimleri başlatmıştır. Bu çalışmayı yerel düzeyden başlatan Sovyet idaresi ve onun Kulyab Vilayeti Devrimci Komitesi 1924 yılı Nisan ayında olağanüstü olarak toplanmış ve yapılan toplantıda adanın geri alınması için alınması gereken tedbirleri görüşmüştür. Adanın iadesi konusuna yerel halkın desteği almak için Kulyab Vilayeti'nin kanaat önderleri de toplantıya çağırılmıştır. Komite, Orta Tugay Adası'nın Afganistan devletince işgali ve adada Basmacıların mevcudiyetine müsaade edilmesinin SSCB'nin ulusal güvenliği

37 Yarimoğlu, a.g.t., s. 94.

38 *Russian Center for Storing and Studying Documents From Recent History (RTsKhID-NI)*, Act of Extraordinary Meeting of the Revolutionary Committee of the Kuliab Province of the Bukhara People's Soviet Republic, f. 62, op. 2, d. 243, 1. 4, 27 Ocak 1925; Panin, a.g.m., s. 123.

39 Kılhoğlu, a.g.m., s. 272.

40 Nurettin Hatunoğlu, "Buhâra Emirliği'nin Son Hükümdarı Âlim Han'ın Afganistan'da Ölümü ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, s. 132.

ve çıkarlarına tehdit olduğunu ilan etmiştir. Bu yüzden adanın bir an önce iadesi ve adadaki Afgan askerlerinin hemen çekilmesi talep edilmiş ve bu talepleri içeren bir nota Afganistan'a verilmiştir. Afganistan notayı reddetmiş ve 1924 yılı ile 1925'in ilk aylarına kadar adadaki askeri varlığını takviye etmiştir. 1924 yılı başında adadaki Afgan askeri varlığı 60 kişi ile sınırlı iken 1925 yılında bu sayı 300'e çıkmıştır. (200 piyade 100 süvari).⁴¹

Afgan güçlerinin adayı boşaltmaması üzerine Sovyetler harekete geçmiş 27 Kasım 1925'te 340 kişilik bir Özbek milis grubunu adaya göndermiştir. Özbekler adaya çıkmalarını takiben Afgan sınır karakolundaki askerlerin silahlarını müsadere etmek istemiştir. Bu esnada taraflar arasında çıkan çatışmada her iki taraf da ondan fazla kayıp vermiştir. Beş Afgan askeri de Özbeklerce esir alınmıştır. Adayı ele geçirmede başarısız olan Özbekler 1 Aralık tarihinde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Özbekler çekilse de adadaki Sovyet askeri varlığı sona ermemiştir. Özbeklerin yerine Kızılordu'nun düzenli birlikleri adaya çıkmıştır.⁴²

Olay ile ilgili Sovyet resmi görüşüne bakıldığı zaman Orta Tugay Adasına Özbeklerin çıkmasının spontane gelişilen yurtsever bir refleks olduğu, bu olayın önceden planlanmış bir hareket olmadığı iddia edilmektedir. Ancak NKID üyesi olan Semyon İvanoviç Aralov tarafından hazırlanan rapor bu iddiaları çürütmektedir. Aralov hazırladığı raporda, Orta Tugay Adası'nda ortaya sorunla ilgili olarak alınabilecek bir dizi tedbir önermektedir. Aralov'un önerileri 21 Ocak 1925'te Sovyet yönetimi tarafından kurulan komisyon tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda seçilen yaklaşımın uygulamaya konulması için Halk Komiseri G. Chicherin'e görev verilmiştir. (27 Ocak 1925)⁴³ Görevin tebliği esnasında Chicherin'e kendisinden sorunun diplomatik yollardan çözmesinin beklendiği bilgisi de verilmiştir.⁴⁴ Eş zamanlı olarak soruna diplomatik yollardan çözüm arayışlarının da sürdürülmesi için Taşkent'te "Özel Yetkili Sınır Komisyonu" kurulmuştur.⁴⁵ Özel yetkili bu komisyonun çalışmaları sonucunda sorunun barışçı yollardan çözümünün çok zor olduğu, en uygun yaklaşımın askeri bir müdahale olacağı sonucuna varmış ve bu kapsamda 27 Temmuz'da adaya yapılacak müdahale ile ilgili hazırlanan askeri harekât planını Sovyet yetkililerine sunmuştur.⁴⁶ Komisyonun bu teklifi kabul görmüştür ancak askeri harekâtın başlangıç tarihi üzerinde uzlaşılammıştır. Bu da gecikmeye sebep olmuştur.⁴⁷

41 Panin, a.g.m. , s. 124.

42 *Foreign Policy Archive of the Russian Federation/Arkhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Federatsii (AVPRF)*, Secret Report From Politburo Member and Member of the Collegium of the People's Commissariat of Foreign Affairs Aralov to Other Politburo Members, f. 05, op. 5, packet 2a, d. 7, II. 6-7, 22 Aralık 1925.

43 Killoğlu, a.g.m., s. 273.

44 *AVPRF*, Secret Report From Politburo Member and Member of the Collegium of the People's Commissariat of Foreign Affairs Aralov to Other Politburo Members, f. 05, op. 5, packet 2a, d. 7, II. 6, 22 Aralık 1925.

45 Killoğlu, a.g.m., s. 273.

46 Panin, a.g.m. , s. 125.

47 Panin, a.g.m. , s. 126.

Sovyetler, adadaki Afgan askerlerinin cebri tedbirlerle tahliyesi sırasında bir krizin patlak vermesi ve bu sorununun dünya kamuoyunun tüm dikkatini çekmesini istememiştir. Keza Sovyetler, sorunun Batı medyasında haber olarak yer bulmasını da ulusal çıkarları açısından oldukça tehlikeli bir durum olarak görmüştür. Zira Batı medyasında konu ile ilgili çıkacak haberlerin Batı Dünyası'nın dikkatini özeldde Türkistan'a ve Basmacı İsyanı'na çekme ihtimali bulunmaktadır ve bu Sovyet yönetimince istenmeyen bir durumdur. Afgan Devleti ise konunun gündemde kalması için büyük çaba harcamıştır. Konunun gündemden düşmemesi için dönemin Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmud (Beg) Tarzi, Kabil'deki Sovyet Büyükelçisi Leonid Stark'a 18 Aralık 1925'te Moskova'ya iletmesi için bir nota iletmiştir. Afgan Devleti, notanın gereğinin yapılmasını beklediğini ilan etmiştir. Ancak Sovyet tarafının notaya cevap vermemiştir. Bunun üzerine Afganistan, durumun ciddiyetini Sovyet tarafına göstermek için 15 Aralık'ta Kabil'den kuzeye, Sovyet sınırına takviye birlikler göndermeye başlamıştır.⁴⁸

Afganistan sınır anlaşmazlığı konusunu dünya kamuoyu mal ettiğinden NKID, Stark'a Afgan Hükümeti'nin konuyu daha fazla kullanmaması için gerekli önlemleri almasını emretmiştir. Stark'a görüşmeler sırasında adanın mülkiyeti konusundaki Sovyet resmi görüşünden taviz vermemesi gerektiğini de ifade edilmiştir. Bunun üzerine Leonid Stark sorunun çözümü için tarafların yapması gereken işleri açıkladığı bir program hazırlamış ve bu programı incelemesi için 27 Aralık 1925'te Afganistan'ın Dışişleri Bakanı Mahmut Beg Tarzi'ye göndermiştir. Stark'ın sorununun çözümü için önerilerde bulunduğu programın hareket noktası krizin büyümesinde iki tarafın da ihmali ve sorumluluğunun olduğudur. Stark'ın önerisinde Afganistan'ın Sovyet birliklerinin adayı boşaltması talebi kabul edilmektedir ancak buna karşılık adaya Afgan askerlerinin gönderilmemesi şart olarak ortaya konulmaktadır. İki ülke sınır çizgisinin tam ve şüpheye mahal vermeyecek bir şekilde çizilmesi için her iki ülke temsilcilerin katılımıyla bir sınır komisyonu kurulması teklifi yeniden gündeme gelmiştir. Kurulacak olan sınır komisyonunun sorunu altı ay içinde çözüme kavuşturması da bir diğer şarttır.⁴⁹ Sovyet tarafının bu tekliflerini değerlendiren Afganistan ortak sınır komisyonu önerisini reddetmiştir. Zira Afgan tarafına göre kurulacak ortak sınır komisyonu sorunun çözümünden ziyade, çözümsüz kalması için Sovyet tarafınca bulunan ve sorunu zamana yaymak için kullanılmaya çalışılan bir araçtır. Afgan tarafı Komisyon'un çalışmaya başlamasını kabul ederse, Sovyetler kazandığı zaman sayesinde adadaki askeri gücünü takviye edecektir. Uygun zamanı bulduğunda da harekete geçecektir. Sovyet tarafı bu hareketine dayanak olarak da 1873 tarihli Afgan-Buhara sınır anlaşmasını gösterecektir.⁵⁰

48 Killoğlu, a.g.m., s. 273.

49 Panin, a.g.m., s. 128.

50 Panin, a.g.m., s. 129.

gazi

Akademik
Bakış

77

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Temelde Afgan yönetimi iki ülke arasında sınırın belirlenmesi için ortak bir komisyon kurulmasına karşı değildir ancak Afganistan'ın şartı, komisyonun 1918 yılında sonra adadaki Afgan askeri varlığını tanımasıdır. Ancak Kızılordu birlikleri adada bulunmaktadır. Bu mevcudiyet yüzünden iki tarafın silahlı güçleri karşı karşıya gelmiştir ve diplomasi olmadan Sovyetlerle sorunu çözmek için görüşebilmenin imkânı yoktur. Afgan devleti bu durumun ve kendi askeri ve siyasi gücün ve sınırlarının da farkındadır.⁵¹

Bu gelişmeler yüzünden Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında ciddi bir kriz çıkmıştır. Uluslararası toplumun konuya olan ilgisinin farkında olan Afganistan bu sebeple Sovyetlerle olan görüşmelere hiçbir ön şart olmadan başlamayı istemiştir. Bu amaçla Sovyet tarafı üzerinde diplomatik ve siyasi baskı kurmak için iki ülke arasında yapılan görüşmelere Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi Fahri Paşa da çağırılmıştır. Fahri Paşa da yapılan görüşmeler esnasında Sovyetler Birliği'nin temsilcisi Leonid Stark'ı Afganistan'ın işgali halinde yaşanacak olaylar konusunda uyarmıştır. Sovyetler bu ikazı dikkate almıştır zira aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkistan'daki askeri birliklerinden sorumlu olan Orta Asya Askeri Komutanlığı, İngiltere'nin sınır anlaşmazlığı konusunu Afganistan-Sovyetler Birliği ilişkilerini bozmak için kullanmaya çalışacağı konusunda istihbarat aldığını Moskova'ya iletmıştır. Bu da Fahri Paşa'nın ikazını daha önemli hale getirmiştir. Bu duyuma ek olarak İngiltere'nin Afganistan'daki aşiretleri Sovyetler'e karşı savaşmaları için bir araya getireceği ve Basmacılara doğrudan destek vereceği yönünde istihbarat olduğu bilgisi de Moskova'ya ulaştırılmıştır.⁵² İki ülke arasındaki sınır anlaşmazlığını uluslararası kamuoyunun gündeminde tutmayı başaran Afganistan, elde ettiği bu diplomatik avantaj sayesinde görüşmelerde tavizsiz bir tutum izlemiş ve Sovyetler Birliği'ni görüşmelerde zora sokmuştur.

Sınır anlaşmazlığı sorununun kilitlenmemesi için 1925 yılının Aralık ayının sonuna doğru Afgan Kralı Emanullah Han, Sovyetler Birliği'nin Kabil Büyükelçisi L. Stark'ı, konuyu yüz yüze görüşmek için sarayına çağırmıştır. Yapılan görüşmede Emanullah Han, Stark'a konu ile ilgili olarak dostane bir şekilde yaklaşıyor gibi gözükse de, Kızılordu birliklerinin adadan hemen çekilmesini ve adanın Afganistan'a iadesini kesin bir dille istemiştir. Bu taleplerinin yanında görüşmede Sovyetler tarafından olumlu karşılanacak bir gelişme de yaşanmış; Afgan tarafı Sovyetler'in sınır komisyonu kurulması teklifine olumlu cevap vermiştir. Zira Afgan tarafı sınır komisyonunun yetkilerinin genişletilmesinin ve Ceyhun-Penc ırmağı boyunca tüm Sovyet-Afgan sınırın yeniden çizilmesinin tartışmaya açılması beklentisi içine girmiştir. Emanullah Han, Stark'a Sovyetlerin neden iki ülke arasındaki sınırı çizen

51 Panin, a.g.m., s. 129.

52 Bu söylenti kendi saflarına katılımın artması için, Basmacı liderleri tarafından çıkarılmıştır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. William S. Ritter, "Revolt in the Mountains: Fuzail Maksım and the Occupation of Garm, Spring 1929", *Journal of Contemporary History*, Cilt: 25, Sayı: 4, 1990, s. 547-580.

akarsularda sınır tespiti konusunda uluslararası hukuk kurallarına ve teatüllere uymak istemediklerini anlamakta güçlük çektiğini iletmiştir.⁵³

Stark'ın, Emir'le yaptığı görüşmeyle ilgili raporu Moskova'ya göndermiştir. Rapor Moskova'ya ulaştıktan sonra, Sovyet yönetimi ilk iş olarak sınır komisyonunun yetkilerinin sınırlandırılma yoluna gitmiştir. Sovyet yönetimi bu kapsamda, iki ülke sınırının tamamının yeniden belirlenmesi talebinin gündemden düşürülmesi ve konunun sadece Orta Tugay Adası'nın hükümranlılığı noktasına indirgenmesinde karar kılmıştır. Leonid Stark'a düşen görev ise bu kararın diplomatik bir dille Afgan Kralı Emanullah Han'a iletmesi olmuştur.⁵⁴ Sovyetlerin tutumundaki değişimi gören Afgan tarafı da tüm sınırın yeniden belirlenmesi konusunda ısrarcı olmamıştır. Bununla birlikte, Afgan tarafının Ceyhun-Penc sektöründe Sovyetler Birliği-Afganistan sınır hattının yeniden çizilmesi talebinin Sovyetler açısından oldukça riskli bir durumu, diğer sınır çizgilerinin tartışmaya açılması ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Sorunun daha fazla gündemde kalmaması için Sovyetler, 1926 yılının başlarında ortak sınır komisyonunun çalışmalarına hız vermiştir. Sovyetler kendilerini temsil için komisyonda Afganistan'da yakından tanınan Fyodor Raskolnikov ile Kabil Büyükelçiliği Genel Sekreteri E. M. Riks ve Mezar-ı Şerif Başkonsolosu B. P. Postnikov'a görev vermiştir.⁵⁵ Afganistan ise komisyonda Dışişleri Bakan Yardımcısı Mirza Muhammed Han, Hafızullah Han ve Ali Ekber Han tarafından temsil edilmiştir.⁵⁶

Komisyonun çalışmalarını bitirmesi sonrasında Stark, 1 Şubat 1926'da, adadaki Kızılordu birliklerinin geri çekilmesi ve adanın Afganistan'a devrini kabul eden bir protokole imza atmıştır. 4 Şubat'ta Afgan basını sınır sorunun çözen protokolün imzalanmasını haber olarak vermiştir.⁵⁷ Çıkan haberlerde sınır anlaşmazlığının çözümü Afganistan'ın zaferi olarak verilmiştir. Yaşanan bu zafer havasına rağmen imza tarihinden bir sonra dahi adadaki Sovyet güçleri geri çekilmemiştir. Afgan yetkilileri Sovyet güçlerinin çekilmesinde yaşanan sorunların çözümü için sınır komisyonu üyesi E. M. Riks'le temasa geçmek zorunda kalmıştır. Yapılan görüşmeler sonrasında Sovyetlerin çekilmesini yerinde tetkik etmek isteyen bir Afgan delegasyonu Kabil'den yola çıkmış ve 28 Mart'ta Hanabad'a ulaşmıştır. Delegasyon 2 Nisan'da Yengi-Kala'ya ulaşmak için yola çıkmış ve Sovyet delegasyonu ile buluşmak için sınıra ilerlemiştir. Sorun Sovyet sınır komisyonu üyeleri de sınıra gelmesi ve burada taraflar arasında yapılan görüşmeler sonrasında çözüme ulaştırılmıştır.⁵⁸ Sorunun çözümündeki oyalama ve gecikmelerin aşılmasından

53 Killoğlu, a.g.m., s. 275.

54 Panin, a.g.m., s. 130.

55 Pravda Vostoka, 10 Mart 1926. Ayrıca bkz. AVPRF, USSR Plenipotentiary to Afghanistan Stark on Behalf of Tarzi, f. 71, op. 9, p. 4, d. 1, I. 328, 9 Şubat 1926; Panin, a.g.m., s. 130.

56 Killoğlu, a.g.m., s. 276.

57 Mikhail I. Volodarskii, *Sovety i ikh İuzhnye Sosedi Iran i Afganistan (1917-1933) [Sovyetler ve Güney Komşuları, İran ve Afganistan (1917-1933)]*, Overseas Publications Interchange, Londra 1985 s.183.

58 Panin, a.g.m., s. 130.

sonra, 28 Şubat 1926 saat 09:00'da adanın Afganistan'a devri için tarafların katılımı ile bir tören yapılmıştır. Moskova'dan gelen emir doğrultusunda adadaki Kızılordu birliğinin komutanı Afgan askerlerini adayı teslim etmek için çağırmıştır. Afgan tarafı da adayı Sovyetlerden teslim almak için bir askeri birlik görevlendirmiştir. Afgan askerleri adaya çıktığında Ruslar onları karşılamıştır. Yapılan karşılama töreninden sonra Sovyet birlikleri nehrin karşı kıyısına çekilmiştir.⁵⁹

O dönemde, Sovyetler Birliği'nde adanın Afganistan'a terki kararını verebilecek ve bu kararı sorgulanmayacak tek bir kişi vardır, o da Stalin'dir. Stalin, Orta Tugay Adası anlaşmazlığında, adanın Afganistan'a bırakılmasının Sovyetler açısından olumsuz bir sonucu olmayacağını iddia etmiştir. Ada'nın Afganistan'a devrine karşılık olarak Sovyetler Afganistan'dan Basmacılara verilen desteğin sonlandırmasını istemiştir.⁶⁰

15 Ağustos 1926 tarihinde imzalanan anlaşma ile Afganistan'a devredilmiştir.⁶¹ Bu anlaşma kapsamında Afganistan Sovyetler Birliği'ne Ada'nın Sovyetler Birliği'ne düşman unsurlarla kullanılmasına izin verilmeyeceği konusunda garanti vermiştir. Eğer adada bu türden girişimlerde bulunan kişilerin var olması durumunda Afganistan onlara engel olmak adına gerekli önlemlerini alacağını taahhüt etmiştir.⁶² Bu protokol kapsamında Sovyetler Birliği ve Afganistan 31 Ağustos tarihinde, Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması imzalamıştır. SSCB bu anlaşmayı adanın Afganistan'a devri kapsamında talep etmiştir.⁶³

Sonuç

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda cephede uğradığı kayıpları telefi edebilmek için Türkistan'daki erkek nüfustan asker toplama girişimi, Türkistan'daki nüfus dengesini bozmak amacıyla Türkistan ve Kazak Bozkır'ında topraksız Rus köylülerinin iskân edilmesine ve bu göçmenlere yerli halkın el konulan topraklarının verilmesi bölgede büyük bir memnuniyetsizlik ortaya çıkarmıştır. Bu memnuniyetsizlik bir süre sonra geniş kapsamlı bir isyanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu isyan ve Çarlık İdaresi'nin 1917 Ekim Devrimi sonucunda yıkılması ve sonrasında ortaya çıkan iç savaş Türkistan bölgesinin istikrarsızlaşmasına yol açmıştır. İç savaş Bolşeviklerin zaferi ile sonlanmış, Bolşeviklere göre bölgeye ve eski Çarlık topraklarına istikrar gelmiştir.⁶⁴ Ancak Türkistan genelindeki Bolşevik yönetimine karşı duyulan

59 Panin, a.g.m. , s. 131.

60 Killioğlu, a.g.m., s. 276-277.

61 Panin, s. 131.

62 AVPRF, Copy of Translation of a Note From the Afghan Ministry of Foreign Affairs, Signed by M. Tarzi, to Plenipotentiary of the USSR Stark, Kabul, f. 71, op. 9, p. 4, d. 2, I. 152, 15 Ağustos 1926; Panin, a.g.m. , s. 131.

63 Volodarskii, a.g.e. , s. 184.

64 "Rus iç savaşı 1920 yılının sonuna doğru Bolşeviklerin zaferi ile sonuçlanmıştır." Yarı-

husumet ve husumet kaynaklı huzursuzluk/isyân hareketi devam etmiştir. Sovyetler, kendilerine karşı çıkan ve Türkistan'ın bağımsızlığını isteyen özgürlük yanlılarını haydut olarak nitelendirerek itibarsızlaştırmaya çalışmış, onların bağımsızlık hareketine de Basmacı (Baskıncılar, Haydutlar) İsyanı demiştir. Bu tanımlama Türkistan'da kabul görmemiştir. Ancak özellikle Ceditçi aydın Mustafa Çokay'ın çabaları sonucunda, Basmacı tabiri konusunda zaman içinde olumlu yönde bir anlam kayması yaşanmıştır. Basmacılık, Türkistan'da artık "haydut" anlamında değil de Sovyet yönetimine karşı savaşıyan Türkistanlı özgürlük savaşçıları isimlendirmede kullanılan bir tabir halini almıştır.

Kızılordu birlikleri Türkistan bölgesinde sürekli hareket halinde olan Basmacı gruplarını arayıp bulma konusunda oldukça zorlanmıştır. Basmacılar gerilla savaşı verdikleri için Kızılordu birliklerine açık hedef olmaktan kaçınmış, vur-kaç tarzı saldırılarla Sovyet idaresini yıpratmaya çalışmıştır. Düzenledikleri saldırılardan sonra sınırın karşı tarafına, Afganistan'a geçmeyi bir strateji olarak benimsemişlerdir. Bu stratejileri yüzünden Sovyetlerin Basmacılara müdahale etme ihtimalinin ortadan kalkmıştır. Bu da Sovyetler açısından isyanı bastırmayı daha zor bir hale getirmiştir. Günümüzde olduğu gibi, o dönemde de Afganistan'da Sovyet idaresi altında yaşamayı istemediği için yakın zamanda göç edenlerle birlikte önemli bir Türkistanlı nüfus bulunmaktadır. Basmacılar haliyle aralarında akrabalık ve soy bağı da bulunan bu gruptan destek görmüştür. Bu da faaliyetlerine devam etmelerini sağlamıştır.

Eş zamanlı olarak Afganistan ile ortaya çıkan sınır ihtilafı Sovyetlerle, Basmacıların Afganistan'daki varlığı sonlandırması için aradığı fırsatı vermiştir. Sovyetler sınır anlaşmazlığın çözümü için Ada'yı Afganistan'a vermeyi kabul etmiş, ancak şartlı olarak. Karşılığında ise Sovyetler, Afganistan'ın, Basmacıların adayı Sovyet topraklarına geçiş noktası ve lojistik destek üssü olarak kullanmalarının önlemesini istemiştir. Basmacıların Afganistan'daki güvenli barınma alanları ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda Türkistan'daki Sovyet idaresine tehdit oluşturan Basmacılar'ın halk desteği kesilmiş ve marjinalleşmeleri sağlanmıştır. Bu marjinalleşme ve Sovyet yönetiminin baskısı sonucunda Türkistan'da Basmacı İsyanı 1934-1935 yıllarında sonlandırılmıştır. İsyanın bakiyeleri de Stalin'in 1938 tasfiyesi ile yok edilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Russian Center for Storing and Studying Documents from Recent History (RTsKhIDNI)

RTsKhIDNI, Act of Extraordinary Meeting of the Revolutionary Committee of the Kuliab Province of the Bukhara People's Soviet Republic, f. 62, op. 2, d. 243, 1. 4, 27 Ocak 1925.

Foreign Policy Archive of the Russian Federation/ Arkhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Federatsii (AVPRF)

AVPRF, Secret Report From Politburo Member and Member of the Collegium of the People's Commissariat of Foreign Affairs Aralov to Other Politburo Members, f. 05, op. 5, packet 2a, d. 7, II. 6-7, 22 Aralık 1925.

AVPRF, Secret Report From Politburo Member and Member of the Collegium of the People's Commissariat of Foreign Affairs Aralov to Other Politburo Members, f. 05, op. 5, packet 2a, d. 7, II. 6, 22 Aralık 1925.

AVPRF, USSR Plenipotentiary to Afghanistan Stark on Behalf of Tarzi, f. 71, op. 9, p. 4, d. 1, I. 328, 9 Şubat 1926.

AVPRF, Copy of Translation of a Note From the Afghan Ministry of Foreign Affairs, Signed by M. Tarzi, to Plenipotentiary of the USSR Stark, Kabul, f. 71, op. 9, p. 4, d. 2, I. 152, 15 Ağustos 1926.

Gazeteler

Canay (takma isim), "Basmacılık Toğrısında", *Yaş Türkistan*, Sayı: 2/3-4, Şubat-Mart 1930, s.5.

Çokayoğlu, Mustafa, "Qozgalıştan "Qurtuluşğa", *Yaş Türkistan*, Sayı: 9-10, 1930, s. 3-4.

İsimsiz, "Enver Paşa'nın Şehadeti", *Yaş Türkistan*, Sayı: 16, 1931, s. 34-35.

İsimsiz, "Basmacılıq", *Yaş Türkistan*, Sayı: 39, 1933, s. 5.

Kitaplar ve Makaleler

ALTIMIŞOVA, Zuhra, "Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934)", *Bilgi*, Sayı: 82, 2017, s. 91-116.

ANDİCAN, Abdül Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, 1. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 2003.

ARABACI, Hakan, *Hariçteki Türkistan Dergilerine Göre Basmacılık ve Ermeni Meselesi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2021 (Yayımlanmamış Yüksek-lisans Tezi).

AZAMHOCAYEV, Saidekber, *Türkistan Muhtariyeti (Milli, Demokratik Devletçilik Kuruluşu Tecrübesi)*, Taşkent Neşriyat, Taşkent 2000.

gpr BADEMCI, Ali, *Korbaşlar:1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.

BANDERA, Vladimir N., "The New Economic Policy (NEP) as Economic System", *Journal of Political Economy*, Cilt: 71, Sayı: 3, 1963, s. 265-279.

BOETTKE, Peter J., *The Political Economy of Soviet Socialism: The Formative Years, 1918-1928*, Kluwer Academic Publishers, Boston 1990.

BROXUP, Marie, *Basmacılar*, (çev. Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, No 4, Ankara 1984.

CASTAGNE, Joseph, *Orta Asya Bozkırlarında Bir Osmanlı Generali Enver Paşa*, (çev. M. Reşat Uzmen), Orkun Yayınları, İstanbul 1991.

CASTAGNE, Joseph, *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, (çev. M. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

CORAEV, Musallam-NURİLLİN, Rüste, *Ozbekistanning Yengı Tarihi II, Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılığı Devride*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000.

Basmacı İsyanı ve Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı
(1925-1926)

ÇOKAY, Mustafa, "Türkistan'da Basmacı Hareketi", (çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türkistan*, Cilt: 1, Sayı: 4, 1988, s. 13-18.

ÇOKAYOĞLU, Mustafa, "Hokand Muhtariyeti Hakkında", Tülay Duran, ed., *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler(1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2005, s. 133-138.

ÇOROTEGİN, Tinçtıkbek-Moldokasimov, Kiyaz, *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Kıskaçta Tarihi*, Bişkek 2000.

DMITRENKO, V. P. , "Certain Aspects of the New Economic Policy in Soviet Historical Scholarship of the 1960s" *Soviet Studies in History*, Cilt: 11, Sayı: 3, 1972-1973, s. 213-251.

DONUK, Abdülkadir, "Basmacı Hareketi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVA)*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 107-108.

DUMAN, Oğuz Şaban, *Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

Gurbangeldi Gutliyev, "Türkistan'daki Basmacılık Hareketi (1918-1924) Üzerine Değerlendirmeler", *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017, s. 85-96.

HARRISON, Mark, "Why did NEP Fail?" *Economics of Planning*, Cilt: 16, Sayı: 1, 1980, s. 57-66.

HATUNOĞLU, Nurettin, *Buhara Hanlığının Son Emiri Alimhan ve Dönemi (1911-1920)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

_____, "Buhâra Emirliği'nin Son Hükümdarı Âlim Han'ın Afganistan'da Ölümü ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, s. 127-144.

HAYİT, Baymirza, "Türkistan'da Basmacılık Hareketi (Milli Mücadele 1918-1934)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:17, Temmuz 1986, s. 25-31.

_____, *Basmacılar-Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 261, Tarih ve Kültür Serisi: 6, Ankara 1997.

_____, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

KILLIOĞLU, Mehmet Erkan, "Orta Tugay Adası Üzerinde Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı ve Basmacı İsyanı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, 2022, s. 261-282.

KURBAN, İklil, "Basmacılar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1997, s. 125-137.

MERDANOĞLU, Süleyman-MUHAMMEDİEV, Nasriddin, *Özbekistan Kılavuzu*, Özbekistan Altın Miras Vakfı, Ankara 1997.

Mirza Azmi, "Türkistan Basmacılık Devrinden Bir Hatıra", Tülay Duran- Abdül Ahat Andican, ed., *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 454-457.

NOVE, Alec, "Some Thoughts on the End of NEP", *Economy and Society in Russia and the Soviet Union, 1860-1930: Essays for Olga Crisp*, ed. Linda Edmondson ve Peter Waldron, St. Martin's Press, New York 1992, s.234-243.

PAKSOY, H. B. , "Basmachi" *Modern Encyclopedia of Religions in Russia and Soviet Union*, Cilt: 4, Academic International Press, Florida 1991.

PANIN, Sergei Borisovich, "The Soviet-Afghan Conflict of 1925-26 Over the Island of Urta-Tu-

gazi

Akademik
Bakış
83
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

gai”, (çev. Harold S. Orenstein), *The Journal of Slavic Military Studies*, Cilt:12, Sayı: 3, Eylül 1999, s. 122-133.

PANIN, Sergei Borisovich, *Rossia i Afganistan, 1905-1918 (Russia and Afghanistan, 1905-1918)*, Irkutsk 1995.

PREOBRAZHENSKY, Yevgheni Alekseyevich, *The Economic Policy of the Proletariat in a Peasant Country, The Crisis of Soviet Industrialization: Selected Essays*, ed. D. A. Filtzer, M. E. Sharpe, New York 1979.

RECEPOV, Kahraman, *Buharaga Kızıl Armiye Baskını ve Unge Karşı Kureş: Tarih Hakikati 1920-1924*, Taşkent Manevyatı Yayınları, Taşkent 2002.

RITTER, William S., “Revolt in the Mountains: Fuzail Maksum and the Occupation of Garm, Spring 1929”, *Journal of Contemporary History*, Cilt: 25, Sayı: 4, 1990, s. 547-580.

SOCHOR, Zenovia, “NEP Rediscovered: Current Soviet Interest in Alternative Strategies of Development”, *Soviet Union*, Sayı: 9, 1982, s. 189-211.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

VOLODARSKII, Mikhail I. , *Sovety i ikh İuzhnye Sosedı İnan i Afganistan (1917-1933) [Sovyetler ve Güney Komşuları, İnan ve Afganistan (1917-1933)]*, Overseas Publications Interchange, Londra 1985.

YAMAUCHI, Masayuki, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Türkiye’den Türkistan’a*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1995.

YARIMOĞLU, Emin, *Türkistan Milli İstiklal Hareketinde Şir Muhammed Bek*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2018 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YARKIN, İbrahim, “Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında”, *Türk Kültürü*, Sayı: 23, Eylül 1964, s. 37-42.

YEŞİLOT, Okan-ÖZDEMİR, Burcu, “Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi”, *Bellekten*, Cilt: 85, Sayı: 302, 2021, s. 279-309.

ZALESKI, Eugene, *Planning for Economic Growth in the Soviet Union, 1918-1932*, (çev. Marie-Christine MacAndrew ve G. Warren Nutter), University of North Carolina Press, Chapel Hill 1971.

Extended Abstract

Afghanistan has a privileged position in the foreign policy priorities of Tsarist Russia and its successor Soviet Union. During the 19.th. century, Afghanistan was one of the areas where the rivalry between the British Empire and Tsarist Russia. The solution that founded to that rivalry at that time, in order to prevent this struggle become destructive, was keeping Afghanistan as a buffer zone between two. This rivalry increased the fear of being vulnerable to attacks from the south. That is one of the biggest fears of Tsarist Russia, and left this fear to its successor, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). The Basmachi Revolt, which started in the 1920’s as a reaction against the Bolshevik rule in Central Asia, made this fear more chronic. For this reason, the USSR, trying to end the Basmachi Revolt as soon as possible in order to ensure its control on Central Asia. Because after the attacks on Soviet targets in Central Asia, the Basmachi groups crossed the Amu Derya River to escape from the pursuit of the Red Army. In order to limit the Basmachi’s movements, the Soviets decided to use the problem of the sovereignty of the Urta Tugai island on the Afghan border. At that time Afghanistan was successfully internationalize

Basmacı İsyanı ve Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı
(1925-1926)

the sovereignty problem of the Urta Tugai, which was united with Afghan coast when the river dried up. The USSR demanded the end of support for the Basmachi's in response to the island's handover to Afghanistan.

In the mid-1920s, the Soviet-Afghan border dispute and the dispute over the Urta Tugai island on the Amu Darya river, combined with the Basmachi Rebellion, became one of the main issues that occupied the international agenda. The dispute over the river islands has existed since 1895. At that time, Afghanistan claimed rights on the island of Aral Peygamber, which is located opposite the city of Tirmiz in present-day Uzbekistan. In addition, Afghanistan also, claimed the Urta Tugai island in 1900, which is located just opposite the Saray, on Penc River, on the present day Tadzhikistan border. The underlying reason for these allegations was to ensure border security.

Meanwhile, the border problem on the ownership of the Urta Tugai island that emerged with Afghanistan gave the Soviets the opportunity they were looking for. Soviet leader Stalin agreed to give the island to Afghanistan. But in return Stalin wanted Afghanistan to prevent the Basmachi's from using the island as a transit point and shelter. In 1929, at the request from the Afghan King, Stalin sent a 1,000-strong Red Army unit supported by heavy weapons to Afghanistan to protect the king. This brigade didn't only protect the King, but also helped the Afghan State to clear the Basmachi's remaining in Afghanistan. As a result of all these moves, the USSR achieved an success in ending the Basmachi Revolt. The Soviet side successfully exploited this border dispute between Afghanistan and the USSR for its own benefit and was succesful in ending the Basmachi Revolt, which threatened its administration in Central Asia.

gazi

Akademik
Bakış

85

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022